

L'ouvra da Cla Biert, ün roman da svilup

Autor(en): **Caprez, Uorschla Natalia**

Objekttyp: **Article**

Zeitschrift: **Annalas da la Societad Retorumantscha**

Band (Jahr): **123 (2010)**

PDF erstellt am: **18.08.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-323188>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

L'ouvra da Cla Biert, ün roman da svilup

Uorschla Natalia Caprez

Introducziun

I dà üna coesiun evidainta da temas e motivs sco eir da tips da figüras i'ls raquints e *La müdada* chi provochescha da leger la gronda part da quels texts sco fragmains dad ün roman da svilup ficziunalisà in maniera contradictorica e transparainta. La basa genotextuala da quista ficziun «sblacha» es la biografia da l'autur cun sias coordinatas istoricas, geograficas e persunalas.

1. Temas e motivs

1.1. Relaziun bap-mamma-figl

Id es fich plausibel cha'ls noms Peider, Cla e Tumasch sun variantas d'üna figüra, muossond differentas fasas e facettas dad ün svilup chi ha dachefar in maniera intima cun ün «eu» autobiografic¹. In seguit provaina da tgnair quint da constanzas e müdadas i'l rapport dal mattin, mat, giuven e creschü cun seis genituors.

La relaziun bap-figl es stat ün sujet privilegià da blers scriptuors daspö il cumanzamaint dal 20avel tschientiner. Eir a Cla Biert ha la relaziun ch'el ha gnü cun seis bap perseguità tuot sia vita. Il cudesch *Il descendant* es concepì da divers texts chi trattan quista tematica². In seis roman reista il bap üna persuna importanta, però na cull'istess'influenza sün Tumasch sco sia mamma. Riatsch circumscriba seguaintamaing lur relaziun:

La relaziun tranter bab e figl sa preschenta en maniera ambivalenta, ils motivs «amur» ed «admiraziun» èn dentant cleramain pli rars che «autoritad», «violenza» da la vart dal bab, «stinadad» e «violenza simbolica» da la vart dal figl. Il conflict vegn preschantà en maniera drammatica, il bab è in privel mortal per il figl, che sviluppa da sia vart ina veglia – mintgatant obsessiva – da mazzar ses bab. (1993:227)

¹ Vair la part 2. *Tips da figüras*.

² Riatsch ha analisà a fuond la relaziun bap-mamma-figl dad *Il descendant* in 1993, 2003: 138-139 ed i'l seminar *L'uffant illa litteratura*. Cla Biert ha commentà precis la reaziun da la mamma in *Il babau*, in 1979b.

La relaziun tanter mamma e figl es da prüma davent main conflictuala. A seis mattin güd'la plain intuiziun e cun ün möd adattà a l'orizont da l'uffant ad incleger il muond. Ella til piglia serius. Plüssas jadas intermediéscha ella in conflicts tanter il bap e seis mat sco in *Crispin, Ils sudats da chartun* ed *Ourasom la culmaina*. In *La müdada* cur cha'l figl es creschü, rapreschainta duonn'Aita la duonna profuonda e sabgia chi til dà cussagls importants per sia vita (BADILATTI 2008:79), üna sort d'anima chi vain lura plü tard reincharnada dal tuot da Karin³.

Illa passada in *La spassegiada da plaschair* cul curtè da penna cha «[...] Filippo, il famagl talian chi durmiva aint il gioden» (*Ils sudats da chartun*, BIERT 1981:186) vaiva dat a Peider, dschond: «Prendilo, caro Pietro, e ricordati di Filippo!» (1981:190), vain il mat integrà da seis bap illa cumünanza dals homens. In quel sen po quist raquint gnir resguardà sco ün sort raquint da transiziun tanter quels d'infanzia e da l'«eu» creschü.

Peider tagliaiva cul curtè da Filippo flettinas schambun uschè stiglias chi's vezzaiva tras. [...] Davo cha tuots vaivan [mangià, U.N.C.] avuonda, schi il bap ha dat il spejel a Peider ed ha dit: «Vezzast il larschin da Chavriz?» «Quel es da meis on, nun bap?» «Mo schi, quel di cha tü est nat til n'haja vis pella prüma jada, e per pacas füss el gnü suot la fotsch.» [...] Sar Giosuè es i ün pa plü amunt, fin dasper ün tieu, ed ha dit: «Che crajast, figl, quist füss nö mal schaubgia...» Peider ha inclet dalunga, ha tut oura il curtè da penna e til ha dat via a seis bap: «Improva!» Quai ha'l dit cun üna tscherta pajaglia ün pa ironica. [...] Il bap ha dombrà desch pass, lura s'ha'l vout dandet ed ha trat subit, sainza merar. El ha toc aint immez il quader, sülla crusch. [...] «Colpo magistrale, papà!» (BIERT 1981:226–230)

Il bap nu manzuna be per cas cha'l larschin füss gnü quella jada «per pacas [...] suot la fotsch» fond güst davo ün «colpo magistrale». La rivalità tanter bap e figl ha cumanzà quel di ch'el ha vis il larschin per la prüma jada, il di cha Peiderin es nat. Plü tard üna jada vaiva Peider merà süil sudà da chartun cun «ögls cotschens» sco seis bap (BIERT 1981:202) in si'ira e fat ün «colpo magistrale», perfin ün «colpo massimo» (1981:204). Lura vaiva'l dudi «davo la rain, inchün chi tira svelto il flà», a seis bap. (ibid.) Hoz, cul cuolp «sülla crusch» dal bap, suna cuits, tuots duos equals e listess fermes, tuots duos homens, quai cha'l bap disch eir cun plets:

³ La relaziun da duonn'Aita cun seis figl e la funcziun da Karin pel svilup da Tumasch vegnan analisadas manüdamaing in RIATSCH 2005, BADILATTI 2008 e BEELI 2008, tant cha no'ns concentrain in seguit surtuot sülla relaziun tanter Tumasch e seis bap in *La müdada*.

Il bap es gnü nan ed ha tut a Peider cul bratsch sur la spadla, sco ad ün ami, ha squassà ün pa ed ha dit: «Quai resta lura tanter dad homens, nunesa.» (BIERT 1981:230)

Lura cumainza ün'otra fasa tanter bap e figl.

In *La müdada* s'haja l'impreschiun cha Tumasch e seis bap nun hajan bler da's dir. Schi discutan as tratta pel solit da robas d'organisar il di o da lavuors chi'd es amo da far (BIERT 1962:61; 238). Üna jà giò'n stalla discussiuneschna co chi's pudess megl drar la pauraria (1962:36–38). I's tiran e nu sun da listess avis. Quella saira, davo tschaina, darcheu giò'n stalla, voul savoir Tumasch chi chi d'eira Buolf Tach. Sar Balser e duonn'Aita s'regordan (1962:40–43). Sü munt cun far fain quinta Tumasch a seis bap da l'inchant da Jachen Biöl (1962:130–131) e da Jachen Corf chi sto vender il præ (1962:131–133)⁴. Bap e figl nu s'abinan adüna in talas dumondas.

«Bap, hast dudi da Jachen Biöl?» «Che?» «Sar David e duonna Mengia til chatschan.» «Scussiun?» «Quist'eivna chi vain es l'inchant.» «Il vinars», ha dit sar Balser. «Forsa eir sainz'il vinars», ha dit Tumasch, «nus vain trattà aint il güdisch.» «E la cumischiun da tutela?» «Metta avuà. I faran la proposta cha'l cumün til piglia sco stradin.» «Pover Jachen», disch sar Balser, «seis bap vaiva üna gronda facultà.» (BIERT 1962:130–131)

La mamma mantegna cun quai sia funcziun dad intermediatura tanter bap e figl sco quella jà cha Tumasch vaiv'impromiss a Marina Flach da spettar cul fit chasa:

«Mo bain, meis figl, eu nu vögl uossa savair oter, mo lascha dir a mai a bap; i nun es istess co chi's disch quai ad el.» (BIERT 1962:141)

Otras tematicas nu vegnan nizzadas tanter sar Balser e Tumasch, ni dumondas da surtour plü tard la pauraria o da s'ingaschar i'l cumün, maindir dumondas personalas. Eir scha lur communicaziun es fich restretta es il giuven collià fich ferm in ün oter möd cun seis bap, in seis inconsciaint. L'ultima jada chi sun tuots cun seis bap sül chomp a tschunker furmoint (BIERT 1962:234), til vain adimaint ün'episoda our da sia infanzia, nempe quella jada cha seis bap s'vaiva taglià aint il man culla fotsch. Listessa sequenza narrativa descriva Biert eir i'l raquint *La fotsch* (1981:298), cun üna varianta significativa i'l context da *La müdada*.

⁴ Analisis in RIATSCH 2005:61–62.

Ed üna jada chi tschuncaivan furmaint, schi bap s'avaiva taglià da quai trid aint il man, e'l sang culaiva giò a filun e culuriva cotschnas las spias gelguas, guottuns gross chi giaivan ourdglioter sco fluors papaver. (BIERT 1962:234)

Oter co inschinà s'drizza la fotsch⁵, l'attribut principal dal bap dasper la guitarra, «quist'üsaglia simpla e modesta, mo eir umbrasa e privlusa, quist urdegn adegnaivel e champaist in d'üna» (BIERT 1981:292), cunter seis bap. I'l raquint *La fotsch* riva la mamma da stalivar il sang cun «da quellas pasellas albas da tschifflun sulvadi» (1981:300). In la passada in *La müdada brich*, ingio chi para a Tumasch «chi saja da dir adieu al chomp, ingio ch'el d'eira stat tantas jadas, cun seis bap» (BIERT 1962:233), e cun quai da dir adieu a seis bap. El as regorda da mumaints passantats da mat cun seis bap sül chomp chi til han impreschiunà e til dan per part amo adüna dachefar. Il mat vaiva plaschair da la culur dal sang chi simbolisescha la forza da la vita e til traiv'adimmaint a fluors papaver chi's drivan. Il sacri-fizi dal bap pussant til faiva bain. El nu vaiva gnanc'il minim impissamaint da stoppar la ferida, anzi:

Tumaschin vaiva dit ch'el dess ir cul man dapertuot sur il chomp via, cha cun da quels tacals, las spias füssan bler plü bellas – intant cha'l sang culaiva giò pels stroms, fin giò aint illa terra.
(BIERT 1962:234)

La perdita da sang sainza cha la mamma possa güdar, po gnir vissa in *La müdada* sco üna perdita da forza chi preannunzia la mort imminente dal bap, sar Balsler, tematisada i'l chapitel chi sieua *Bap va*. La fotsch chi ha quella jada bod terrà il larschin da Chavriz dal figl (BIERT 1981:12; 228), fa murir simbolicamaing al bap illas algordanzas da Tumasch.

La fotsch reista omnipreschainta pel bap fin in seis ultims peds cur ch'el dumonda a seis figl da surtour el la lezcha da quel chi porta e maina la fotsch, cul tschegn chi fetscha dabsögn d'üna fotsch nouva, metonimia per ün successur plain da vigur.

«Tü Tumasch starast cumprar üna fotsch nouva ant co sgiar il prà da Runà; là taglia mal.» (BIERT 1962:252)

⁵ Per la simbolica da la fotsch, vair CAMARTIN 1977:165–167 e RIATSCH 1993:228–229.

Eir Tumasch svesa para dal rest dad esser sco suottamiss in maniera superstiziusa a quist'üsaglia chi til accumpogna e condüa a seis desideris ils plü profuonds⁶.

Seis bap reista fin a la fin üna figüra enigmatica ed ambivalainta per seis figl. Il dschember cha l'autur attribuischa a sar Balser, culla fruos-cha cha sar Joannes metta in seis vaschè, rapreschainta d'üna vart il character emblematic – «Harte Schale, weicher Kern» – dal paur da muntogna⁷.

Sar Joannes ha dat üna fruos-cha da dschember aint il vaschè. Il dschember es dür be dadourvart. Quel verdagia tschintschient ons, amo davo ch'el es gnü marsch dadaintvart, ch'el es gnü terra, sco ils morts. (BIERT 1962:261)

Da tschella vart resplenda il dschember «dür be dadourvart» e lom suotaint eir las duos fatschas dal bap, quist'ambivalenza cha'l figl nu sa metter a lö dad uffant. Cun seis character instinctiv amo main controllà, pon gnir sias rabgias invers quista creatüra a la surfatscha. Da creschü è'l plü neutral e distanzhà, eir sch'el «nun ha chattà l'accord» cun seis bap, ma nu til ha neir propcha o plü tscherchà, sco ch'el conceda davant la fossa:

[...] eu nun ha chattà l'accord cun bap. Eu n'ha forse eir tscherchà massa pac. (BIERT 1962:262)

In *La müdada* nu faja perquai plü dabsögn d'exprimer da maniera explicita il character dal bap cun sias varts inconciliablas cun quellas da l'uffant. La guitarra es ün attribut significativ per la sensibilità e vart fina dal bap be i'ls raquints d'infanzia in *Il descendent*, ma na in *La müdada*. I'l roman nu mazza neir seis bap a l'usöl Crispin, illas algordanzas da Tumasch, ma il «bacher, sar Crastoffel Duriet»⁸ (BIERT 1962:129).

1.2. Eros

Dasper la relaziun tanter bap, mamma e figl ans accumpogna adüna darcheu il tema da l'eros, in divers raquints d'infanzia, da giuventüm ed in *La müdada*⁹. I'ls raquints d'infanzia vain descritta tant la fascinaziun per

⁶ Analisa in la part 1.2. *Eros*.

⁷ Per ulteriura simbolica dal dschember, leger BEELI 2008:72–73.

⁸ Cfr. 1.3. *Crudeltà o «verer a murir»*.

⁹ Interpretaziuns ed analisas da l'eros in *La müdada* as chatta in RIATSCH 2005:74–79; BADIATTI 2008 e BEELI 2008:59–70.

las mattas dal cumün sco eir per las mattas estras. I'l raquint *Pangronds*, exprima l'autur las simpatias ed antipatias tanter da mats e mattas; Chasper e Peder sun rivals e vöglian ad Aita. Aita e Mazzina vöglian tuottas duos a Peder. In divers raquints es Jogscha la marusa da pangronds¹⁰. Ün'unica jà manzuna'l ün oter nom per sia marusa da pangronds, nempe Chatrina (*In tablà*, BIERT 1981:50).

Ingeborg es üna bella «matta granda dal Nord», üna Svedaisa (BIERT 1949:31)¹¹. Ils noms tradischan per part la derivanza indigena o estra da las mattas. Schabain cha'l nom Jogscha provain dal Memelland, nu manzuna Biert zist da seis origen. Da tshella vart gnina a savair in ün artichel da Duri Gaudenz sur dals sömmis da Cla Biert cha quista matta d'eir'üna da sias prümas marusas: «Sco ün deus ex machina cumpara Jogscha da Brauegn [Bravuogn, U. N. C.] a Cla aint il s-chür da la not»¹². L'attracziun per la duonna estra chattaina eir i'ls raquints da giuventüna *Amuras nairas* e *La runa* e surtuot in *La müdada* cun Karin¹³.

S'repeter s'repetan ils attributs metonimics (BADILATTI 2008:69) per la matta, giuvna o duonna attractiva in si'ouvra. I vegnan descrittas sco schi's sumagliessan. Las bleras han üna chavlüra naira s-chüra: la giuvna in *Suot l'alosser* (BIERT 1956:21), la Francesina da *La runa* (1956:56), Violanda (BIERT 1962:95), Karin (1962:259) ed eir fingià Jogscha:

Las tarschoulunas nairas gnivan davant giò sur il pet, e cur ch'ella volvaiva ün pa il cheu, schi las massellas cotschnas vaivan las duos foppinas, sco quella jada cha no vain giovà giò la siblunera [in *La duonna da Robinson*, U. N. C.], mo i d'eiran gnüdas plü chafuollas. (*L'orgel da baselgia*, BIERT 1993:46)

Las foppinas aint in las massellas han be Jogscha e Karin: «la bocca [da Karin, U. N. C.] ria e fa foppinas aint illa fatscha» (BIERT 1962:179).

Las parallels da la descripziun da la Francesina da *La runa* e da Karin da *La müdada* sun frappantas.

¹⁰ Cfr. 2.2. *Otras figüras recurrentas*.

¹¹ L'istorgia cul titel *Ingeborg* chi's chatta in *Pangronds* (1949) ed otras da sias prümas publicaziuns, vain nomnada plü tard *Il bütsch da la Svedaisa* in *Amuras* (1956) ed i'l *Fain manü* (1979).

¹² Duri Gaudenz: *Ils sömmis da Cla Biert, Terza part: Prova d'ün'interpretaziun*, in: *La Quotidiana*, 6-05-2003.

¹³ Valeria Badilatti (2008:74-75) piglia suot la marella la relaziun da Tumasch cullas indigenas Violanda e Marina bella e cun Karin da Danemarca.

Ella es bain creschüda, cul flanc flexibel ed il pet vigurus, la fatscha finezzas cun quel nas frances be ardimaint, la daintadüra glüschaina (BIERT 1956:56)

Karin ha «üna daintadüra da marmel». (BIERT 1962:179)

ed ils ögls gronds, nairs; (ibid.)

Ils ögls da Karin «vegnan minchatant plü gronds e plü nairs, üna nairantüm chi fa bod temma, ün cuvel chi attira da nu gnir oura mâ plü». (ibid.)

la chavlüra, plü naira amo co il pennom da las corniglias, crouda giò sül culöz e las spadlas (ibid.)

La chavlüra da Karin es «naira cun straglüschs bod blaus ed oduors da not». (ibid.)

Che manins ch'ella ha, mo di, quai vezza el eir pür uossa. Hm, e co ch'ella piglia la tazza, guarda quella dainta finezzas, tschütta. (BIERT 1956:60)

Karin ha «ün man viv cun dainta fina e pel alba chi's vezza tras las avainas blauas». (BIERT 1962:178)

Na be in *La müdada* nun ans rechattaina sco cha Badilatti scriva «in ün muond inua cha'ls sens giouvan üna rolla primordiela. La musica, las glüschs, ils parfüms, il contact corporel; els tuots mainan ad üna simbiosa sensuella.» (BADILATTI 2008:68) Quista percepziun sensuala i'l discuors erotic cumpara fingià pro'ls uffants. Minchatant predomineschan sensaziuns fisicas, in oters raquints surmaina la musica ils inamurats e tils porta in «oters muonds»¹⁴. Be ün'unica jada transfuorma l'odur il mat.

Pigliain suot ögl la sensaziun fisica: La resistenza da l'ajer e da l'aua vegnan percepidas dal mat sco sias marusas: Quista sensaziun descriva Biert in *In tablà*

I'm paraiva cha l'ajer füss Chatrina, mia marusa da pangrond, cur ch'ella as tгнаiva vi da mai, sülla schlitra. (BIERT 1981:50)

ed in *La duonna da Robinson* ingio ch'el conguala l'aua chi porta in nodond, cul ajer chi porta cun «far sigls giò sül toc dal fain» (BIERT 1993:34).

Ün rom da l'En na plü grond co ün aualet, passaiva tras il siblun. Nus vain fat üna munta giosom, uschea chi s'ha fuormà ün bel puoz. L'aua, tuorscha sco lat, il prüm, as scleriva planet e gniva

¹⁴ Pel term «ün oter muond», vair BEELI 2008:59.

vaira choda, e nus ans traivan oura nüds raclüds e'ns bognaivan laint. Uschea vaina imprais bainbod a nodar. I d'eira ün pa sco far sigls giò sül toc dal fain, mo l'aua, quai d'eira sco ün ajer chi porta plü lösch, e cur chi's rivaiva culs peis giò sül siblun, schi d'eira be da dar ün stumpalin, ed uppa! as gniva darcheu sü, sco ün ballun. (*La duonna da Robinson*, BIERT 1993:34–35)

L'aua es ün elemaint important per nossa tematica. Mats e mattas as chat-tan suvent ingio chi'd es aua, giò pro l'En: in *Ingeborg* e *La duonna da Robinson*, duos raquints chi quintan da las simpatias dad Armon e Jonin per Ingeborg e da la duonna da Robinson chi daiva frajais ed ampuas be a Cla chi d'eira Robinson e na a Nuotin, Venderdi ed als sulvadis. (BIERT 1993:36–37). Scha Jogscha laiva esser la duonna da Robinson, «Robinson nu vaiva duonna!» ha dit Nuot (BIERT 1993:36), stuvaiv'la cumprovar quai als mats cun muossar.

La vart feminina vain expressa in divers raquints cun Jogscha in connex cull'aua e plü tard il puoz e la vita, in *In tscherchas da la vita* (BIERT 1993).

[...] dindet s'ha'la [Jogscha, U. N. C.] vouta ed es ida oura a la riva dal puoz. Eu sun i davo e n'ha guardà aint ill'aua. Eu tilla vezzaiva uossa aint il spejel dal puoz. Las uondinas faivan tremblar ün zichin sias chommas nüdas, seis tschunc e seis pet, e'ls barluns culs ouvs d'eiran uossa aint in ella. [...] Mo tschütta, uossa il puoz d'eira aint ils ögls da Jogscha, cun överas e tuot, cullas tizoulas e las algas e las rösas da l'aua chi nodaivan e cull'era intuorn, tuot d'eira in seis ögls ed eu svesa d'eira eir quaint, in tuots duos ögls, ün per vart, ed eu riaiva oura da seis ögls chi riaivan [...]. (BIERT 1993:100–103)

La vita cha'l mat tscherchaiva i'l puoz s'ha transmissa in Jogscha, i'l corp in fuorma dad överas ed i'ls ögls da la matta¹⁵. Ed el vaiva il sentimaint dad esser uni cun ella, fisicamaing e mentalmaing.

L'aua es eir funtana feminina da la creaziun per l'hom i'l raquint *Las fluors dal desert*:

Ella crida e disch ch'ella nu saja buna da'm güdar. Mo tschütta là: sias larmas bognan il siblun, tant ch'el vain s-chür. Ed eu am met dalunga vi da la lavur. Eu fetsch da tuotta sorts [...]
(BIERT 1993:160)¹⁶.

¹⁵ «L'egl vala sco lieu magic da l'entrada en l'olma.» (BEELI 2008:62)

¹⁶ Eir per la creaziun litterara douvra Biert la metafra dal siblun. A la dumonda «Perche scriva El insomma?», respuonda'l: «Per laschar giovar la fantasia, per fuormar materia, sco ün uffant chi giova cul siblun.» (BIERT 1972:11)

In *La runa* baivan seis levs our da la funtana feminina: «üna funtana chi mâ nu staliva e mâ nu sazchainta.» (BIERT 1956:61)

Il contact corporal tanter il mat e la matta vain descrit cun detagls fich fins.

Cur ch'eu n'ha gnü fini [da sunar la chanzun sull'ocarina, U. N. C.], schi Jogscha ha miss sia fatscha dasper mia, tant ch'eu sentiva as muantar seis tschagls lungs, sü e giò, sü e giò e quai faiva sguoz-chinas. (BIERT 1993:56)

Adüna cur ch'ella metta seis bratsch sün el – «[Jogscha, U. N. C.] ha schmachà amo üna jada meis bratsch» (BIERT 1993:103) o «Mo ella [Karin, U. N. C.], nu's volva dalunga, ella lascha ir inavo il cheu, cha'l fazöl cullas machöjas tocca seis bratsch nüd, e metta il man sün seis» (BIERT 1962:236) –, s'avicinan mat e matta, hom e duonna.

Chasper prouva da gnir daspera a sia marusa cun da tuotta sorts trics. Davo ch'Aita dà il pangrond a Chasper è'l infangà co far per rivar plü daspera ad Aita, scha... lura..., scha..., lura..., mo sainza success:

Schi's tscherchess alch s-chüsa per restar inavo? [...] Mo co füss quai sch'el gniss planin inavo cul bratsch, dumperess sch'ella haja fraid: per tocker seis man. Mo cun aint manetschas nun ha quai bler sen, e plünavant tuots chi savessan perche ch'el fa quai. Forsa casü, cun ir sülla schlittra! Chasper tir'oura las manetschas e fa finta da's s-chor dar ils mans. «Hast fraid?» dumpera Aitina. «Schi schi, ün fraid infam, e tü, lascha verer.» «Eu brichal!» Uossa cun lair tocker man esa fini, pensa Chasper tuot trist ed abattü. [...] Aita e Mazzina as tschaintan davo el [sülla schlittra, U. N. C.]: «Dai Chasper, masina bain!» «Tegna't vi da mai in cas», disch el inavo ad Aita e pensa landervia che chi's pudess far per ch'ella vess temma e'l tschüffess intuorn, o, el gess jent üna srancunada sur la via giò per quella paja. Mo ella tegna vi da la schlittra, ferm e bain. Sch'el pozzess ün pain inavo vers ella? Sentir il pet cunter sia rain, be ün momaintin.» (BIERT 1949:50-51)

Be illa gruppa han ils uffants daplü curaschi, sco in *Ingeborg* cur cha Duri ha dat ün bütsch sülla bocca ad Ingeborg per muossar a Jonin co chi's fa (BIERT 1949:35).

La culminaziun da la sensaziun fisica e paschiun i'l muond da creschüts, «quista plana explosiun da vigur e da charezza»¹⁷, chattaina in *La runa*. Il

¹⁷ Circumscripziun dad Andri Peer da *La runa* (1983:7).

fö simbolisescha in diversas passadas la paschiun. Quia fa'l arder «davent las paraids»:

El t'illa piglia a sai ed ella metta seis bratsch intuorn culöz, as stenda sülla pizza dals peis. [...] El guarda suroura, guarda via süls tizzuns chi stüdan aint il furnel. Ed el tira il flà da fuond sü, sco per trar aint quella chalur dal bras-cher chi moura e quellas sbrinzlas nan aint in el, aint in seis peis, sias chommas, seis bratsch, fin sü suot ils chavels. Üna chalur chi fa tremblar tuot il corp [...]. Ella brancla sten. E quels tizzuns da viavant briclan darcheu, mo i nu s'ha peida da pensar co chi ardan adüna daplü, co chi arsaintan davent las paraids e fan ir in puolvra e tschendra quellas saivs tantearint, tant cha tuot s'inelegia da sai. [...] i baivan fö, e tuot arda intuorn, il fain ed ils pons, il tschisp ed ils roms, la runa intera.
(BIERT 1956:61, 65-66)

Eir Tumasch e Violanda vaivan «giovà cul fö', tanter oter cun ün gö da plets» (RIATSCH 2005:74-75). In *Betschlas malmadüras* ha tschüf fö «ün dschember pac toc dalöntscha» (BIERT 1956:33). In els duos invezza nun arda. I sun amo massa giuvens.

Schmurdüm t'ils piglia, sculozza flommagia in lur ögls. (ibid.)

Tuornain pro'ls uffants e passain a las oduors e la musica: Be ün'unica jada, a la fin dal raquint *La duonna da Robinson*, tir'adimmaint il gust da frajas da god süls lefs il di passantà cun Jogscha. (BIERT 1993:39) In cuntrast cun quist dutschin lom, til stira «il schuschur da l'En, cun ün'odur amara da föglias d'ogna» inavo, our dal gö, illa realtà (ibid.). El nun es plü Robinson, l'hom da Jogscha.

Las mattas nu savuran da parfüms. Las marusas da Tumasch in *La müdada* percenter bain. Violanda e Marina bella savuran da viola sco la duonna in *Las fluors dal desert* chi «odura da viola d'alp e da creschun funtana, sia pel ha il gust da sal e seis lefs da vin chod» (BIERT 1993:159). Ün parfümin da stachettas e limun circumdescha a Karin.

Daplü co las savuors collia la musica al mat cun Jogscha. El s'identifichescha culs tuns da l'orgel da baselgia,

«Eu d'eira ils tuns sur tuot la baselgia via, chi faivan il vout e gnivan giò e giaivan aint in Jogscha.» (BIERT 1993:48)

per s'unir finalmaing cun ella, tant cha tuots duos dvaintan la musica:

«[...] eu e Jogscha, nus d'eiran la musica da l'orgel da baselgia».
(ibid.)

Adüna darcheu vegnan ils desideris da s'unir culla matta a la surfatscha in diversas fuormas: cun far sigls aint il fain (*In tablâ*), cun nodar aint ill'aua (*La duonna da Robinson*), cun verer a Jogscha i'l spejel da l'aua (*In tscherchas da la vita*), s'mettond avant dad esser la musica o as transfuormond in imaginaziun in ün flöch da naiv o in plövgia chi's disfa sur ella.

[...] el guarda our da fanestra co chi naiva oura sülla giassa, schi's pudess esser ün flöch da naiv e ninar plan planin giò da tshêl cur ch'ella vain nan da Plaz, far duos stortinas e's plachar sün seis man, oh, el spettess sü casü lönch lönch, fess finta da's giovantar intuorn las penslas, ed intant ch'ella nu s'imparsögna d'inguotta gniss el ondulond sur il tet nan, e cur ch'ella guarda sü, schi el gniss giò, sco sainza lair, davant ils ögls, be lammin, sülla bocca, be üna jada, languir ed alguar. (*Pangronds*, BIERT 1949:41)

I'l sömmi *La diala* dà la plövgia vita a la diala.

Uossa sun eu la plövgia e croud giò sün terra. Tuot es uschè süt, il terrain ha sfessas da la sedschda, tuot secha via. La gliעד ha uossa temma da mai e mütscha aint per quella foura e svanischa aint il suotterran. Eu pigl il svoul vers la diala chi sta sün ün muot, sco üna poppa da crap. Meis guots tilla culan giò pella fatscha, eu am schlad oura giò sün sias spadlas chi vegnan adüna plü albas, eu am disfetsch sur tuot seis cresch fin cha sia pel alba glüscha, fin cha las culuors da la glüm fan tuornar in ella las culuors da la vita. (BIERT 1993:151)

Quia güda l'hom a la duonna, intant ch'in *Las fluors dal desert* (BIERT 1993:161) po el sviluppar sia forza creativa be grazia a las larmas dad ella. La vart masculina e feminina as cumpletteschan. Quist princip muossa eir il purtret dal piz e la val chi deriva dal disegn da l'uffant cullas muntognas sco trianguls e rapreschainta l'hom e la duonna, manzunà in *L'orget da baselgia* (1993:48) ed in *L'ocarina*:

[...] eu d'eira il piz ed ella la val [...] (BIERT 1993:56)

Eir Tumasch crajaiva da mat cha

Schi's resgess giò las muntognas da mez amunt, schi lura as pudessa metter quels tocs aint illas vals, cul piz aval, chi gessan aint sco masürà, e lura tuot füss planiv! (BIERT 1962:335)

Il giavüsch da s'unir e l'unium svessa laschan pel solit svolar ils inamurats in lur sentimaint da ligerezza.

Eir üna chanzun cha'l mat vaiva cumponü in *L'ocarina*, vaiva nom «Quella da svolar»:

«Suna be tü! Suna amo üna da tias. Üna per mai!» Eu n'ha sunà
«Quella da svolar» sco ch'eu vaiva miss nom a quel möd chi giaiva
sco sch'eu svoless sü ed oura sur il god [...] (BIERT 1993:56)

Üna sensaziun zuond sumgliainta vain descritta in *Sunasonchas*: «Rivà giò'n cumün n'haja inscuntrà a quella matta chi d'eira mia marusa da pangrond. In quel mumaint ha cumanzà a sunar la sunasoncha nouva ch'eu amo mâ nu vaiva dudi.» (BIERT 1981:76)

El doda ils tuns e vezza culuors a listess mumaint, üna sinestesia sco ils «tuns blaus» da l'orgel da baselgia chi clingivan (BIERT 1993:48), es lur'el la sunasoncha e sa svolar:

Eu m'ha fermà, perche cun verer a quella matta tuot in d'üna jada ils tuns dals sains vaivan culuors. Quai d'eiran sco bindels, cotschen, verd, gelg e blau, bindels chi sventulaivan tras l'ajer in uondas mü-ravgliusas. [...] Eu [...] d'eira svesa üna part da quella sunasoncha nouva. Schi, eu svolaiva tras l'ajer sü ed our surour las chasas e'ls üerts e la prada, surour ils gods e'ls munts, fin sü aint in quel bindel blau dal sain grond chi's rasaiva sur tuot la val.
(BIERT 1981:76, 78)

La sunasoncha til fa rier e cridar

Quai d'eiran bain ils tuns da culuors ed ils ögls da not [da la marusa da pangrond, U. N. C.] chi faivan rier e cridar tuot in d'üna.
(BIERT 1981:76)

sco eir il chant:

Seis öglins nairs [dal serpaischem, U. N. C.] han cumanzà a tschant-schar cun mai cun glüsch misteriusa: «Chanta, chanta amo plü, quai fa invlidar, quai fa sömgjar da robas chi sun vaira, chi vegnan e van e vegnan darcheu, chi cridan e rian e sun intuorn tai, e sun aint in tai her ed hoz e daman ed adüna.» (*Co ch'eu n'ha imprais a chantar*, BIER 1981:68)

L'incurunaziun dal desideri da s'unir tanter da creschüts vain express cun ün sacrifici inimaginabel in realtà. Tumasch es pront da's tagliar giò la dainta culla fotsch, eir scha «giat fotsch es tössi pel sang» e forsa dafatta da murir. In seis profuonds desideris giavüscha'l cun baiver aua our dal

chüern cha l'odur da seis sang «dutschin bod sco quel parfüm» e'l parfüm da quella «femna»¹⁸ s'unischan, aviond la brama ch'ella baiva da seis sang.

Tumasch bogna la fotsch aint in bügl, tegna la crotscha a l'ur e sfruscha cun quatter dainta l'atschal. Il giat fotsch, dür e gross, vain davent sco üna belma verda, cun ün'odur ascha da scotta. Pro'l latsch esa da verer pro da nu's tagliar, giat fotsch es tössi pel sang. El volva il plat e sfruscha da tschella vart. Las pivotellas spizzan dasper il tagliaint via, ün tagliaint da rasuoir. I's sainta co ch'el morda ün zichin aint illa düritscha; curius, uossa cha quel parfümin rafichuoss vain darcheu nan dal chüern e chi's vezza la femna co ch'ella baiva, schi para sco schi's vess vöglija da dar ün schmach. Quai gess eir amo tras l'öss; üna pizhadina e la dainta füss davent, e lura gniss oura eir amo l'odur dal sang, tachuoss e dutschin bod sco quel parfüm. (BIERT 1962:149)

La fotsch tagliainta til surmaina a quista dutsch'uniun, ma til tira subit darcheu adimmaint la realtè paurila. El sto ir a sgiar:

Giò da clucher batta las tschinch, ed aint da la via as doda pass.
Tumasch ha tut la fotsch sülla rain ed es i giò da la via da Punt.
(ibid.)

Eir la scena cun l'anè d'or da Jogscha in *La diala* chi «arda aint chafuol [i'l man dad el, U. N. C.] fin ch'el es svani» (BIERT 1993:149), rapreschainta ün sacrifici dulurus davart da l'hom e pudess simbolisar l'act da copulaziun culla flomma chi nettaja e la forza dal fö da la paschiun.

La varianta pel titel da quist sömme, *Ils mans da mamma*¹⁹, nun admetta be quia da tour a Jogscha per la mamma. Jogscha vaiva «alch chi tilla faiva sumagliar a ma mamma», eir quella jada in *La duonna da Robinson*, davo cha'ls mats tilla vaivan stratta giò las chotschinas (BIERT 1993:39). Es Jogscha quella matta chi ha listessa funcziun sco Karin (BEELI 2008:65) da güdar ad integrar al mat l'anima i'l consciaint?

¹⁸ Pel term «femna», vair BEELI 2008:64.

¹⁹ Infuormaziun da Cla Biert i'l relasch a l'ASL: «Versiun 3 cun colliaziuns: indicaziun dal titel *Ils mans da mamma*.» in: *Las fluors dal desert ed oters raquints e sömmis*.

1.3. Emigraziun

La tematica da l'emigraziun e cun quai eir la dumonda da tour part, centrala in *La müdada*²⁰, vain avant fingià i'l raquint *Amuras nairas*²¹.

Las premissas da preschantar il svilup intern dal paur dad *Amuras nairas* e da Tumasch, sun fich differentas, siond eir dependentas da las limitas dals genres «raquint» e «roman».

I capita pac in *Amuras nairas*. Id es utuon cun sias culuors e ventins e corvs. L'acziun as limitescha ad ün paur, «Ün hom aint pels quaranta» (BIERT 1956:48) chi ara il chomp. La svouta da l'acziun consista i'l fat cha'l paur sepulisch a cun rabgia il «tschisp dal röven, [...] perch as e fruos-chas cun amuras e tuot» (BIERT 1956:52). Ils merls sun güsta chi's radunan per ir sur munt e val. In seis impissamaints gira: Tuot capita in seis intern.

Quai ha fat quella vusch [d'üna duonna, U. N. C.] chi'd es gnüda our dal röven, oursuot ils frus-chers, nan da quellas amuras nairas, quella vusch chi ha büschmâ: «Scha tü lessast far alch oter co da paur...» (BIERT 1956:50)

El vess stuvü laschar inavo tuot quella jada, quista terra chi til collia cun seis fuond, seis manster, ir davent e vess lura pudü far il plü da tuot il famagl o vess stuvü far dafatta ün oter manster. Da tschella vart vessa'l forza hozindi duonna ed uffants. Seis chavagl es sagli sur il term oura ed ha sfrachà permez l'ala d'fargun (BIERT 1956:52–53). Seis agen fuond e terrain jertà til es in peis, til fa inchambuorrrar. Terms han valur be culla cuntinuità da la famiglia da paur²². La tragica dal paur dad *Amuras nairas* es quella dals paur da muntogna ed indirectamaing eir quella da la spopulaziun da las valladas rumantschas.

Eir Tumasch, predestinà sco figl il plü vegl da surtour la pauraria, chi vess implü l'opziun da's dedichar a l'hotellaria a Paris e manar inavant l'hotel da sia tanta da seguond grà, duonnanda Mariatöna, es tanter ir o star. I sto dar müdadas per cha far da paur resta attractiv, el discuta cun seis bap giò'n stalla, cun sar Barduot (BIERT 1962:36–38) ed oters sur da quai. Tumasch nu riva implü da «tour part» a la cumünanza cun fats (BIERT 1962:85). Eir la fin da sia relaziun cun Violanda til intimescha plüssas jadas dad ir, tant ch'el spetta be il mumaint ch'inchün tira la decisiun per el:

²⁰ Interpretaziuns detagliadas in RIATSCH 2005:81–85.

²¹ Cfr. DENOTH 1978

²² Per la simbolica dals terms, vair RIATSCH 1993:226.

Chi sa, sch'ella [Karin, U. N. C.] dschess dad ir davent? Quella jada sül prà d'adgör, cur ch'ella es gnüda nan a dumperar schi taglia bain, là vaiva'l cret il prüm ch'ella til güdess a dar la zavrada, dal prà, da la chasa, dal cumün, ch'ella til pigliess cun ella, sur munts, dalöntschi davent. (BIERT 1962:213)

Tumasch sco eir il paur dad *Amuras nairas* han ils listess desideris ambivalentints dad ir davent, rapreschantats cun listessa simbolica. Il paur in *Amuras nairas* invilgescha ils merls chi svoulan «davent, sur munts» d'utuon (BIERT 1956:48) e tuornan darcheu la prümavaira. Tumasch es fascinà es attrat da seis barba Buolf, il frar dal bazegner da Tumasch, l'aventürer cosmopolit chi vivaiva sco'ls utschels da passagi (BIERT 1962:43) sco cha sar Balser Tach quinta a seis figl, davo cha quel vaiva chattà sias chartas sün charpenna.

«Amo alch, bap, è'l propcha tuornà per dal bun?» «Schi, l'ultim bain, cur ch'el d'eira plü vegl, mo il prüm è'l stat bler ons davent, el cumpraiva muvel e vendaiva. Raps sto'l avair fat be sco crappa. Plü tard lura stiva'l pro nus in famiglia; d'utuon svaniva'l, insembel culs utschels, ch'ingün nu savaiva ingio [...] Fat esa, cha vers prümavaira capitaiva'l darcheu, cun chaistas plainas da büschmainta nouva.» (BIERT 1962:43)

Tumasch chatta in Karin ad üna duonna chi inclegia la situaziun dal paur da muntogna²³.

Sün tura sur cunfin, dumonda Karin chi'd es figlia da paur a seis spus Tumasch sch'el nu vögli far da paur, partind da la significaziun da la fliana e cun quai culla metonimia dal fargun:

«Co ha'l nom, quel piz là?» ha dumperà Karin. «Quai es il Piz Fliana.» «Fliana, che vuol quai dir?» «La fliana d'eira ün arader, ün crötsch, ün fargun chi douvraivan noss vegls; la fuorma sumaglia ün pa.» «Nu lessast eir tü manar il fargun, Tumasch?» (BIERT 1962:377)

La duonna in *Amuras nairas* vess tuot tenor gnü incletta per quistas circumstanças «schi's vess forsa provà plü bain da t'illa persvader» sco cha'l paur s'imagescha (BIERT 1956:48). O sch'ella vess cugnuschü plü bain a l'hom e seis desideris persunals.

²³ «Evidaintamaing nu persunifichescha Karin il clisché da l'estra chi surmaina l'indigen da partir» (BADILATTI 2008:77).

I'l roman han l'indigen e l'eister temp per as gnir daspera. Ed ils motivs per ir o star vegnan preschantats e bler discutats in *La müdada*, in discuors abstracts sur da l'emigraziun o'l tour part e cun sustegn da persunagis menturs da Tumasch. La supposiziun resta invezza i'l vöd i'l raquint, massa cuort per admetter il perche ed il co da la decisiun dal paur quella jada. No gnin a savair be da sia frustraziun.

Ûn oter fil chi'ns condüa a l'emigraziun es il seguaint: A Buolf Tach, chi d'eira i pel muond, gniva dit «il figl pers». Quai ans maina a la scena dal mattin chi's zoppa aint il chaschuot da seis genituors in *Aint il chaschuot*. Esa be per cas cha'l mattin cloma «Figl pers!» (BIERT 1981:22) per chi til tscherchan e «Figl tuornà!» (1981:26) cur chi til han chattà, cun ün möd da dir chi's dovraiva per giovar a zoppar? O s'tratta d'ün'allusium a Buolf Tach da *La müdada* e cun quai forsa d'ün indizi da la voluntà d'ir davent dal mattin plü tard?

Quai am plaschaiva ourdvar. Eu am zoppaiva davo l'üsch chadafö suot ils scussals, aint in davopigna, giö'n cuort, magari eir in ün parsepan, davo tschaina, ant cha bap e mamma vegnan giö a mundscher, e clomaiva: «Figl pers! Figl pers!»²⁴ (BIERT 1981:22)

As poja dimena identifichar in quist cas al mattin chi's zoppaiva cun Tumasch da *La müdada* chi sumaglia zuond fich a barba Buolf, e quai na be cun seis verer oura? (BIERT 1962:40–41)

Eir scha sia mamma,

[...] nona da Punt [...] dschaiva adüna: «O Des, meis figl, meis figl es i a la perdiziun, char Segner, parduna'l, meis figl es schlaschè e vagabund, dalur, dalur, basta ch'el es rivà a Paris, basta quai, pro las pitanas, o Des o Des, meis pover figl es ün figl pers.» (BIERT 1962:42),

nu d'eira Buolf Tach dal rest ün figl pers i'l sen biblic; dimena ün chi ha vivü our d'pajais in abundanza ed ha sguazzà tuot la facultà ch'el vaiva jertà dal bap cun manar üna vita schlaschada.

Al cuntrari,

²⁴ La traducziun da «Figl pers! Figl pers» cun «Sohn verloren! Sohn verloren!» (BIERT 1981:23) e «Sohn wieder da!» (BIERT 1981:27) da Camartin, nu resguarda las parallelas cha quists plets pudessan avair cul figl pers da *La müdada*.

«[...] el pudaiva as prestar, ed ha laschè a meis bap ed a duonnanda Mariatõna üna gronda facultà, quai es pac da dir; quista chasa ha'l cumprà per meis bap dad ün paraint, quai d'eira la chasa paterna dals Tachs da plü bodun, culla vopna.» (BIERT 1962:41)

Buolf Tach d'eira üna sort «enfant prodigue»²⁵ (RIATSCH 2003:135) chi d'eir'i pel muond per as madürar e tuornà plü rich in patria, per partir darcheu ed influenzer avant co ir a seis frar dad ir davent in tschercha da l'aventüra.

Na be il puobin *Aint il chaschuot* nun es bod stit avant chi til chattan e ch'el es stat ün figl tuornà, eir Tumasch es stat lönch «aint il s-chür cun pac ajer» ed ha gnü da s'occupar a fuond culla tematica spinusa fin ch'el es stat bun da's decider dad ir o star. In quel sen pudess simbolisar la pivida cha'l mattin ha gnü aint il s-chür dal scrignöl ed eir la temma da seis genituors, la confruntaziun da Tumasch e sia famiglia cun seis destin d'emigraziun e d'immigraziun.

1.4. «Verer a murir», torturar e mazzar

La tematica da l'uffant chi patischa cun «verer a murir» e coppar üna bescha e l'agressiun infantila chi vain a la surfatscha cun torturar beschas, vain registrada i'ls raquints *Crispin* ed *Oura pro'ls puozs*, ma eir in *La müdada*. In plüssas intervistas conferma Biert da quintar dad evenimaints commovents capitats in si'aigna infanzia, chi til han dat dachefar a vita düranta:

Bedeutsam für das ganze Leben können scheinbar irrelevante Kindheitserlebnisse sein. So zum Beispiel als mein Vater das Gitzi «Crispin» tötete, das mir sehr ans Herz gewachsen war.
(CAMARTIN 1977:170)

Illa retrospectiva gnina a savair il seguaint:

Da mattet nu das-chaiva verer a murir. Quella jada cha'l bacher, sar Crastoffel Duriel, vaiva tut l'uzölin e til vaiva tgnü cun seis manun la bocca e chatschè il curtè tras il culöz, chi's vaiva dudi üna rausna raca tras il nas da la bes-china, schi eu d'eira mütschè aint in ui per chi nu vezzan las larmas, e davant il zon vöd vaiv'eu lura stü cridar per meis uzölin. (BIERT 1962:129)

²⁵ *Le retour de l'enfant prodigue* dad André Gide.

Quai d'eira gnü oter «davo quell'istorgia dal min da duonna Barbla» (BIERT 1962:150–152). In *Crispin* vezza Peider dal rest al bap e na al bacher co ch'el mazza a seis usöl predilet. L'episoda cul min manzuna Biert in ün oter lö in *La müdada*: Nuot e Clot vaivan miss al Nair chi d'eira gnü mors dal chan dal chavrer aint in ün sach, «ün vaiva tgnü la bocca dal sach e tschel til vaiva stumplà aint cun üna pajada, e davent cun tuot!» (BIERT 1962:151), e til büttà amo viv aint in l'En.

Eu d'eira curri davo sainza savair inandret perche; eu savaiva be chi nu vessan malavita cul min, sco eu, e cur chi sun rivats aint illa punt, schi n'haja dit: «I's stess bain coppar il prüm, ant co til najantar, povret.» Mo cur cha Nuot, sün quai, ha ramanà il sach e til schlavazzà cunter la tramamainta, schi n'haja badà ch'el nu faiva quai per coppar la bes-cha, perche ils ögls riaivan malign, intant cha'l giat sbragiva quaint e chatschaiva las griflas tras il tessü da stoppa. «Lascha stara», n'haja dit aint per Nuot. Mo Nuot ha schlavazzà inavant il sach cunter la pütta ed ha dit: «Tü est üna schocca!» Mo las griflas dal min han dit: «Sgrafła!» Ed eu n'ha sgraflà. (ibid.)

La teoria da Freud cha l'eros frustrà es la funtana dad agressiuns, vala probabelmaing eir per Nuot e Clot chi nun han scrupels da torturar e coppar.

Il fat da gnir malinplet da seis cumpogns ed exclus dal gö perquai ch'el es oter, üna schocca, provochescha ün effet da domino eir sün Tumaschin: Seis eros frustrà as transmüda in agressiuns e violenza. Eir el ha uossa «quell'arsaja [...] da puob» (BIERT 1962:130), precis sco tschels mats. Quella jada da las mürs

Da puobs d'eiran its [els trais, U. N. C.] üna jada a tschüffer mürs. Nus vaivan büttà aua aint pellas fouras e spettà a gnir oura. In üna trocla da chartun tillas vaivan missas, üna dunzaina. Mo üna am vaiva mors tras il polsch. E lura eschan its per üna zangua. Nuot tgnava la mür, Clot tilla schmachaiva avert la bocca, ed eu vaiva mors giò las palas agüzzas culla zangua: trec! Davo vaivan büttà las mürs aint il butschin dal standschaint per verer quant lönch chi noudan ant co's najantar. Tschütta co chi sbiattan, las carognas! vaiva dit Clot; e Nuot vaiva dit: A quellas tillas vaina muossà che chi'd es! (BIERT 1962:130)

e cur chi vaivan «fat fümar [il ruos-ch, U. N. C.] e til miss sur il fö, fin ch'el d'eira schloppà» (BIERT 1962:130), d'eira'l eir el da la partida. Tumaschin es gnü fat sadist.

Pür la morala da Tumasch da creschü chi'd es uossa plü consciainta che cha murir significha, lascha cumparair darcheu las valuors ch'el vaiva in el

quella jada dal min, amo a nivel inconsciain, sainza ch'el füss stat bun d'exprimer. El nu savaiva perche ch'el cridess (BIERT 1962:151-152). Gnir malinlet e s-chatschà dal collectiv causa chi s'ha otras valuors moralas co tschels, forsa plü umanas, fa mal; dad uffant e da creschü: Neir Tumasch nu vout cha tschels paurs chi sun sü munt til vezzan dasper il puoz, guardond a murir illa süttina (BIERT 1962:129). El as svarguogness per temma ch'inchün ingiaviness sia cumpaschiun cullas bes-chas chi ston sechar via illa chalur. El sa cha'ls blers gnanca nu dessan bada. I nun es neir be per cas cha Biert nu douvra in quist context il pled «murir» pel «crappar» da las bes-chas: Tumasch tratta listess la mort da la bes-cha e da l'uman causa ch'el patischa cun ella.

Da tschella vart es Tumasch ün chatschader paschiunà chi nun ha fadia da sajettar la bes-cha, da tschüffer il butin: Üna spiegaziun per quista cuntradiziun apparainta chattaina in ün'intervista cun Cla Biert: «Der Jäger streift die Zivilisation zwei Tage nach Jagdbeginn ab wie eine dünne Haut, unter der Jahrmlionen archetypischen Lebens zum Vorschein kommen. Instinkt und Intelligenz sind nicht mehr getrennt. Das Vegetative und Geistige ist vereint».²⁶ Ils archetips e l'instinct da coppar per survivor, domineschan sur da la morala e la radschun.

Eir il connex mazzar-mangiar es oter co quel da torturar per muossar sia superiurità. Il bap chi mazza a Crispin survain a la fin dal text sia radschun, cur cha'l rost savura in chadafö (BIERT 1981:114). La differenza vain muossada in *La müdada* cun l'ironisaziun da Karin chi ha üna cumpaschiun immensa culs chamuotschs, mo disch lura subit davo quant jent ch'ella mangia puolpa d'chamuotsch (BIERT 1962:365).

1.5. *Il cumün abandonà e sbodà*

In *Ils baccuns in lat e las chasas da Büglgrond* (BIERT 1993), ün raquint chi pudess far part da la successiun da raquints in *Il descendent* chi trattan da l'«eu» o da Peiderin, as dosta il pop «pischarot» da baiver ils baccuns in lat our da la «tazzuna blaua cun uraglias» (BIERT 1993:13).

Apaina ch'ella [la mamma, U.N.C.] ha vulgü laschar baiver our da la majoula, schi il testard ha stumplà davent la coppa cun tuots duos mans, ha cumanzà a cridar, s'ha vout, ha tut a mamma intuorn culöz, nu laiva rafüdar da scuffuondar e sbragiva: «Tot rot! Tot rot!» (ibid.)

²⁶ Infuormaziun da Cla Biert i'l relasch a l'ASL, cfr. *Intervista per Studio Vorarlberg, ils 17 december 1968 – Interview Studio Vorarlberg –*, in: *Lavuors pel radio*, versiun na publichada.

«Il lat intant nun es ruot», ha dit ma mamma, «e la majoula es eir intera!» (ibid.). Il mattin vezza tuot alch oter aint in la coppa, el ha üna visiun:

Il lat, quai es la piazza da Büglgrond culla salaschada alba aint il sulai; e'ls baccuns, quai sun las chasas, intuorn ed intuorn, e las fouras aint il pan nu sun fouras, quai sun cuccars, fanestras e portas a vout, e la cruosta dal pan, quai sun ils tets da lain, brüns-chürs. Mo quelas chasas nu stan salda. I vegnan badaintas, ün pêr cumainzan a cupichar vers mai, duos han fingià fat la pierla, cul tet aval chi sfuondra aint illa salaschada. I fan: plutsch, plutsch! I cupichan adüna plü svelt, i vegnan adüna plü daspera, i van in bouda, üna davo tschella, cha tuot sprinzla nan aint per mai. Ils vaiders dals cuccars schlop-pan, las portas vegnan schlinchas e sfuondran, ils tets van ourdaglioter, las assas brünas sglischan giò pella piazza e van in sgrembla, ed uossa «mamma, mamma!», uossa tuot las chasas van in schgniffas cunter mai e'm vöglian sepulir suotaint. (BIERT 1993:14)

Las chasas da cumün van in muschna e'l puobin ha temma da gnir sepuli suotaint. Sco i'l sömmi da duonnanda Mariatöna²⁷ (BIERT 1962:257–258) as tratta eir qua da l'abandun e la müdada dal cumün, dal declin da la cumünanza e cultura engiadinaisa e rumantscha, tematicas fundamentalas da *La müdada*.

Illa corrispondenza tanter Cla Biert e Duri Gaudenz, *Quels chi van e quels chi stan / Quels chi vegnan e quels chi tuornan*, publichada i'l *Fögl ladin* dal 1971, exprima Biert sias visiuns da l'avegnir da quista tematica, adonta da tuot plüchöntschi optimistas:

Eu nu vez amo las fuormas novas da cumünanza, mo eu sun per-
svas cha [...] la giuventüm tilla chattarà. (BIERT 1971a)

Cul declin dal naziunalissem crescha il clom per ün uorden mundial, collià eir cun daplü respet per las minoritats. [...] Las cumünanzas culturalas regiunalas, dattas da natüra e tradiziun, tschüffan darcheu daplü pais. Impustüt pervia da quai cha'ls collectifs imper-sunals, inua cha'l singul es anonim, nu cuntaintan a l'uman a l'inlunga e til fan disfurtünà. Scha las cumünanzas culturalas regiun-
las, per exaimpel l'Engiadina bassa, sun bunas da tgnair pass cul
svilup da la tecnica e's laschan cusgliar da perits, lura hana forsa
vaira bunas vistas da survivor. Fin a cura nu sa ingün. Mo a tuotta-
via cha'l fermaint decisiv per ün svilup cultural nu vain da gruppas,
ni da foresters ni dad indigens, dimpersè adüna dal singul.
(BIERT 1971b)

²⁷ Interpretaziun da BEELI 2008:74–78.

1.6. *Constataziuns recapituladas*

Cun analizar a fuond ils temas e motivs recurrents, s'han cristallisadas las seguaintas constataziuns davart il svilup da l'uffant al creschü:

1. L'uffant fa ün svilup moralic, dvainta plü distanzchà e neutral da creschü. Davo esser gnü inizià da seis bap i'l ravuogl dals homens, riva il figl da's declerar meglder il character ambivalent dal bap, adonta chi nu s'abinan propcha e ch'el nu riva plü daspera ad el. Da pitschen pativa'l a «verer a murir». Davo s'ha müdà quai eir pro el. Uossa, da creschü, dominescha la morala o la radschun eir sur da l'agressiun e crudeltà dals uffants, areguard il coppar e torturar bes-chas. «Verer a murir» o a crappar illa süttina fa darcheu mal. Il connex mangiar – mazzar ha sia radschun.
2. L'uffant sainta l'amur e viva l'uniun per gronda part in sias imaginaziuns, intant cha Tumasch va in tschercha da «la femna» da seis sömmis, per accumulir seis desideris. La marusa ideala, chi saja Jogscha o Karin, sumaglia a la mamma chi'd es adüna statta e resta üna persuna importanta pel figl e correspuonda a l'anima. Mattas, giuvnas e duonnas attractivas vegnan tuottas descrittas cun trats externs sumgliaints. Pro'l mat predominescha la sensaziun fisica dals elemaints chi rapreschaintan la vart feminina, l'aua e l'ajer. Be sporadicamaing e bod per cas s'avicina minchatant la marusa, tant plü extraordinaris paran quists mumaintins da contact corporal. A livel mental s'unischa musica cun culuors in üna spezcha da trance chi lascha svolar e lura cumpara il purtret simbolic dal piz e la val chi's cumpletteschan. La transfuormaziun dal mat in ün flöch da naiv o in plövgia pussibiltescha da's disfar in ella. Eir in *La müdada*, ha la percepziun sensuala da la duonna amada üna grond'importanza (BADILATTI 2008:68–69). L'uniun in impissamaints dal creschü cun «la femna», exprima ils dabsögns profuonds da la copulaziun e procreaziun.
3. L'uffant es visiunari. El prevezza per part sainza esser consciaint seis agen avegnir d'emigrant ed immigrant, quel da seis conumans ils plü strets sco la mort da seis bap e'l destin da seis cumün. Quai s'muossa in seis möd d'agir, reagir e pensar.

La gronda part dals temas e motivs recurrents trattats in raquints e romans, pon gnir tuts suot la marella, tgnond quint dal svilup dal protagonist. Üna da las tematicas principalas, nempe quella da l'emigraziun in *Amuras nairas*, s'repeta però in *La müdada* sainza cha quista dimensiun gnia resguardada. I nun es cler sch'eir la marusa dal paur dad *Amuras*

nairas vess gnü tant'incletta sco Karin per la situaziun dal paur da muntogna. Las limitas dal gener «raquint» nu pussibilteschan da preschantar üna reflecziun profuonda dals duos pertocs.

2. Tips da figüras

Bleras figüras sun probabelmaing skizzadas tenor il model da persunas chi vivaivan dal temp da Biert, han pelplü noms fictivs, minchatant eir noms cun mascras transparaintas o dafatta il nom real, quai chi tainta d'identifichar ils persunagis cun persunas existentas. Singuls indizis da tschertas parallelas chattaina pels protagonistis e sia famiglia. La vita da las figüras fictivas da «Peider», «Cla» e «Tumasch», ed eir da l' «eu» dals raquints d'infanzia in *Il descendent*, po gnir identifichada da maniera fragmentara culla biografia da l'autur (RIATSCH 2005:86). Il di da naschentscha da l'«eu» in *Il larschin* e da Tumasch pudessan coincider cun quel da l'autur: «Cla Biert è naschì ils 26 da fanadur 1920 a Scuol, damai propi in di da stad ed era in glindesdi» (RIATSCH 1993:233) e quai i'l segn dal liun. Eir Tumasch para dad esser nat sün quell'insaina chi düra dals 23 da lügl fin als 23 avuost.

[...] sar Barduot til guarda cun ögliada fera e dumpera «Tü est nat aint il liun, nun esa?» (BIERT 1962:155)

«La ficziunalisaziun semi-transparainta as muossa eir i'l nom dal bap: 'Gisep' (il bap da l'autur), 'Giosuè' (il bap da Peiderin)» (RIATSCH 2005:86). Perfin tscherts trats da character dal bap e da la mamma descritta, paran da correspuonder a quels dals genituors reals da l'autur, sco chi's po eruir tanter oter dad intervistas al radio²⁸. Lura pudess correspuonder eir la constellaziun da la famiglia in *La müdada* ed i'l raquint *La spassegiada da plaschair* cul bap e la mamma, duos mats ed üna matta, a la famiglia Biert-Taisch. Schabain cha Stasia Grasset-Biert d'eira plü veglia co Balser Biert, es Seraina la benamina in *La müdada* (BIERT 1962:43). In *La spassegiada da plaschair* es probabelmaing Barbla, nomnada davo Babina, plü veglia co Andrea: «Barbla, la sour, vaiva tut la poppa; Andrea, il frarin, portaiva la comma naira per far il caffè» (BIERT 1981:222).

²⁸ A la dumonda d'ün scolar co cha Cla Biert d'eira d'uffant, respuonda per exaimpel l'autur ch'el d'eira exteriormaing tmüch e modest e ch'el vaiva temma da seis bap. In fuond d'eira'l però ün furbaz ed il bap til dressaiva (DENOTH 1976). Quista descripziun dal bap pudess as cunfar eir pel bap da l'«eu» e da Peiderin in *Il descendent*. In ün'otr'emischium descriva Cla Biert a sia mamma cun trats sumgliants a quels da duonn'Aita in *La müdada*. Ella faiva da paura a Scuol, d'eira üna duonna intelligiainta chi discussaiva suvent cun el dumondas da la vita, moralas, religiusas e politicas. (CADUFF 1972)

A duos originals da sia famiglia as drizza Biert dafatta cul nom real, laschond reviver a quistas personas illa ficziun. Ils raquints *Duonnanda Baua e Meis pin Linard e la fomina* tillas purtreteschan.

Duonnanda Baua d'eira la sour da sia nona sco chi's vain a savair dal *Radio-scola* sur da l'autur (PEER 1983:9) ed eir dal raquint stess (BIERT 1993:15). Ella til quintaiva suvent tarablas sco quella da *La diala da Tamangur*, pubblichada in *Las fluors dal desert*, e'l corv alb cha Cla Biert giaiva lura a tscherchar da mat²⁹. In *La müdada* chattaina invezza l'indicaziun cha sia nona til haja quintà quista tarabla (BIERT 1962:330). Esa pussibel ch'el vaiva forse dudi listess'istorgia da tuottas duos, siond sours? O ha l'autur stuvü tscherchar ün'otra raquintadra, causa cha duonnanda Baua nun es ün persunagi in *La müdada*? Üna Baua (BIERT 1962:30) vain bainschi manzunada, ma no nu gnin a savair schi's tratta propcha da sia duonnanda Baua.

Duonnanda Baua vaiva eir quintà a Cla Biert la legenda retica ingio chi vain avant la vista illa crappa chi serva da model per la legenda dal *Grip da la sumglientscha* (Camartin 1977:169–170).

Pin Linard, il frar dal bap da Cla Biert, inventaiva minchatant ün toc tarabla avant co ch'els giajan in let e laschaiva lura crear als uffants svessa üna cuntinuaziun. Quai til ha dal rest eir fat tschüffer cuvaida da leger las tarablas da las Dolomitas³⁰. Il bap dal mattet chi chanta pel serpaischem til tir'adimaint al «magi da las Dolomitas» in *Co ch'eu n'ha imprais a cantar* (BIERT 1981:60):

«Ella [la bes-chetta misteriusa, il serpaischem, U. N. C.] inlegiaiva, schi schi, ella inlegiaiva! Da nu crajer, meis bap d'eira ün mez striun, ün hom chi savaiva far robas mâ dudidas, sco quel magi da las Dolomitas aint il cudesch violet da nona.» (ibid.)

A pin Linard chattaina eir in *Il ballun da Piccard*. El chi vaiva let la gazetta vaiva cugnuschü a quella «[...] curiusa nüvla, quella, uschè pitschnina e ruduonda sco üna culla» (BIERT 1981:170), quel di chi d'eiran its «aint da Nalains» (1981:166) a far fain.

Na be a la famiglia, ma eir ad oters persunagis inscuntraina adüna darcheu. Pigliain suot la marella ils uffants. Pro tschertadüns noms nun esa cler schi's tratta da listess puob, pro oters bain. Adüna darcheu ils me-

²⁹ Cfr. CADRUVI 1980.

³⁰ Cfr. CADRUVI 1980.

dems mats, nempe Cla o l'«eu», Not (Nuot), Jachen e Men sun chi giouvan insembel, in *Scuvertas, La duonna da Robinson o Ils trais confederats*. Ils duos mattets chi han strat oura la penna al kiker da duonnanda Mengia han nom Not e Jonin da Rablüzza (*Quella dal kiker*, BIERT 1949:12). In *Quels da Patnaglia e'l prüm automobil* fan davo probabelmaing darcheu ils duos listess sfarfats, Nuotin e Jonin da Rablüzza, al mas-chalch.

«Radunanza generaaala obligatoorià!» Tuots rian e fan mots, Nuotin fa davo la passiva dal mas-chalch, e cuorra ouravant a la brajada chi sbraja cun boccas sco quagls: «Obligatoorià, obligatoorià!» (BIERT 1979a:58)

Dals mats gronds cumondan pel solit Armon, Chasper, Duri o eir Jon Andrea. In *Ingeborg* dà aint Armon il tun: «[...] il plü vegl e'l plü ferm dals mats [...]» (BIERT 1949:31). Ils manaders da l'hom strom da Praem e da Vih sun Duri ed Armon:

Duri, ün mattatsch da quindesch ons, cun vusch ruotta, spadla d'hom e füffa nan per las massellas, Duri es il cumandunz dals da Praem, la part suot dal cumün. (*L'hom strom*, BIERT 1979a:80)

In *Oura pro'ls puozs* sun impustüt Armon e Chasper quels chi mainan e surmainan a tuot la brajada da coppar il ruos-ch. Ün oter character paress dad avair Chasper chi ha survgni il pangrond dad Aita e Mazzina. (*Pan-gronds*, BIERT 1949:46–48)

Jon Andrea de Giorgis es «Lorenzo Medici, nomnà Il Magnifico» in *Ils manaders* (BIERT 1993:74). El

[...] d'eira adüna trat aint bain, adüna net ed adüna amiaivel. I'ns paraiva ch'el sumagliess ün pa a Lorenzo Medici, el vaiva ün'ögliada furbra e la bocca fina, cha scha dir ch'el dschaiva alch, lura d'eira quai roba da vaglia. (ibid.)

Eir in *Ben Hur* s'inclegia Jon Andrea daplü co tshels dal film:

Jon Andrea ha dit cha per ün film las megldras plazzas sajan quellas davovart sün pè. (*Ben Hur*, BIERT 1993:92)

Pro las mattas dà in ögl «Mengina da Viastipa», fingià pervi dal nom chi tradischa seis character.

Be Mengina da Viastipa, quella chi mai nu discurriva culs mats e sa-vaiva in scoula tuot our dad oura, be Mengina culs öglins grischs

fraids e cun quella bockina sütte e spredschusa, nu spargnaiva las remarchas e sgneccas tagliaintas [sü per Ingeborg, U.N.C.], plain tössi ed invilgia [...] Adonta dals protests malsquiduoss da Mengina vaivan ils mats decis in solenna votumaziun cha Ingeborg possa eir gnir cun nus a perchürar (*Ingeborg*, BIERT 1949:31-32).

In *Oura pro'ls puozs* tilla chattaina darcheu:

Mengina ria perfin culs mats e si'ögliada ha l'istessa sbrinzla arsiusa sco quel di ch'ella avaiava dat ün battüm a Gianin. [...] Ils ögls da Mengina survegnan üna glüschur vairamaing diabolica. «Apunta viv, viv, mort nu vaglia nüglia, toc nar, lura nu's vezza co ch'el sbiatta! [...] «Guardai co cha'ls ögls vegnan dadoura giò!» disch Mengina cun dalet, «t'il pigliain davent üna pezza, lura pudain verer plü lönch!» (BIERT 1949:18, 22-23)

La marusa da pangronds dal mat protagonist d'eira Jogscha.

Tanter quellas mattas d'eira eir Jogscha, mia marusa da pangronds. (*L'orgel da baselgia*, BIERT 1993:46)

Cla Biert ha scrit divers raquints cun Jogscha, raquints realistics ed eir sömmis. In *Las fluors dal desert* succeda quista ritscha da raquints chi fuorman ün'unità, tenor l'età da Jogscha e seis marus³¹: *La duonna da Robinson*, *L'orgel da baselgia*, *L'ocarina*, *In tscherchas da la vita*. Eir i'ls sömmis *Las utschellas*, *La diala e'ls scenziats* e *La diala* chattaina ils duos protagonistis. I'ls duos ultims suna creschüts. In *Il ballun da Piccard* vain adimaint al mat sia marusa da pangronds, intant cha'ls paur fan il cupid:

Eu n'ha tut il curtè da penna e sun i via pro'l larsch a finir intagliar meis nom aint illa scorza. Suotvia n'haja fat las inizialas da Jogscha. (BIERT 1981:168,170)

Fain ün excurs i'l muond da creschüts. Diversas jadas chattaina a barba Tumasch, a sar Dumeng, a sar Jonpitschen, a duonna Maria, duonnanda Mengia o duonnanda Clota in differents raquints ed i'l roman. La descripiun e'l context nu permettian però da tils identificar. Plü simpel da cugnuescher esa a persunagis importants o plü marginals ed originals.

³¹ La cumposiziun dals raquints in *Las fluors dal desert* deriva da la famiglia da Cla Biert e na da l'autur stess.

La descripziun e'l discuors a radunanza da Barduot Secha in *Quels da Patnaglia e'l prüim automobil* ans tiran adimaint a «sar Barduot Secha» da *La müdada* (1962:206):

Quai es ün hom da settantetschinch ons, chavels albs, fatscha stretta, fruntun cun chantuns dürs, squadrats, misun ferm davant oura ed öglins grischs, furbers, viscals, mo tuottüna bunatschs e bainvu-gliaints. La gliעד disch: «Quel ha let ils cudeschs, quel, mo l'es ün pa fantais-ch.» (BIERT 1979a:62)

Barba docter vain avant in connex cun pin Linard chi ha vulgü desister da mangiar ün temp «[...] e regalar alch in quels pajais chi'd es la fomina.» (*Meis pin Linard e la fomina*, BIER 1979a:32)

La gliעד da cumün es, s'inelegia, gnüda a savair, tant cha la nardà da meis pin Linard es avanzada ad «ün cas extraordinari», sco chi ha dit barba docter Men cun sar Jonpitschen, il cheu d'cumün. (BIERT 1979a:33)

In *Ils trais confederats* discutan il meidi, il ravarenda e'l chapitani co chastiar ils trais puobs, cun ponderaziuns chafuollas e lingua elavurada elevada sco quella jada a la maisa raduonda davo la mastralia, in *La müdada* (BIERT 1962:109ss.). Impustüt il pled dal chapitani e dal ravarenda vegnan ironisats quia, il pled dal meidi ha sco quel da «barba docter» in *La müdada* (BIERT 1962:103) daplü pais.

Plü difficil esa dad identifichar a sar Joannes dals raquints cun sar Joannes in *La müdada*, ingio ch'el fa da paur, es ün sabi plain experienza e'l mentur da Tumasch.

In *La duonna da Robinson* (BIERT 1993:39) sbraja sü il paur sar Joannes als mats chi giovaivan giò pro la siblunera da l'En cur ch'el ha vis a cridar a Jogscha. Quia è'l dimena la figüra da l'anguel chi chastia cun sbandir ils cuolpabels dal paradis, da lur infanzia. In *Clavner o pairer* es sar Joannes il charrer chi ha fat üna mazza ruduonda da mailer per Balser (BIERT 1979a: 50). Sar Joannes cumpara «cullas mattas» (BIERT 1981:234) eir ill'ustaria a Vulpera in *La spassegiada da plaschair*. Il plü da tuot in *Il ballun da Piccard*, as pudessa ris-char da congualar il paur sar Joannes chi observa cun pin Linard, barb'Armon, barba Tumasch, sar Valentin, il bap e la mamma dal mat il ballun (BIERT 1981:168ss.), cun sar Joannes da *La müdada*.

Eir duonna Boscha vain avant in raquint e roman. Nom e caracter tradischan chi's stopcha as trattar da listessa duonnetta bagliaffa in *La müdada* (BIERT 1962:47-48) e *L'orgel da baselgia*:

Duonna Boscha e duonna Chatrina, quellas tavellaivan tuotta pezza e rafüdaivan pür cur cha'l signur ravarenda staiva sü per annunzchar il coral. (BIERT 1993:45-46)

Id es fich probabel cha'l «Güdeuin da Pütvia» pro'l qual Jonin cumpra il tschütscharöl (*Quella dal kiker*, BIER 1949:17), es il listess sco sar David. Eir sar David Tretsch, il butier da Plaz ha la fisionomia d'ün Güdeu:

Mo il nas da sar David, quel es oter: plü ferm, plü düer, cun alas chi fan foppas ourasom, ün nas chi sumaglia a quel dal violonist dal Grand Hotel chi vain daspö blers ons. (BIERT 1962:19)

Interessant illas passadas cun sar Matias es il fat cha Biert douvra adüna ün nom pel tecniker e quai in duos raquints ed in *La müdada*. In *Aint il clucher* es sar Matias «[...] l'uraloger chi d'eira respunsabel pell'ura da clucher» (BIERT 1993:42). E quella jada chi han muossà Ben Hur in sala da chà da scoula, ha'l el reparà l'apparat da film, eir scha'ls duos homens specialists e gnüts aposta per quai han be ris oura al mat cur ch'el ha dit: «Clamai be a sar Matias, quel sa cumadar tuot!» (*Ben Hur*, BIER 1993:94). In *La müdada* posseda sar Matias üna maschina da scuder ch'el metta a disposiziun a tuot ils paur dal cumün (BIERT 1962:234).

Qua o là douvra l'autur il listess nom per ün o tschel dals persunagis main cuntschaints:

Quai [Curdin Riola, U. N. C.] es ün giuvnatsch da vainchetschinch ons, cun nas aquilin, barüda naira, bocca riainta e gesta laschantiva. [...] «Eu sun per, stimats votants.» (*Quels da Patnaglia e'l prüm automobil*, BIER 1979a:63)

I pudess bain esser chi's tratta da listess Curdin Riola i'l raquint e *La müdada*. I s'ha sco l'impreschiun cha'l nom «Riola» chi para da cuntgnair il pled «rier», cunvain per quist «bel» giuven cun «bocca riainta» e quai ch'el s'ha prastà:

«Vaivat dudi, duonn'Aita, da quel bel d'ün Curdin Riola? Para ch'el stopcha maridar a la figlia dal mulet, marita'l tuottafat, quist vagliagnüglia, battafö, s-chavez ch'el es ün, ir per las palingornas schnarrantond las mattas.» (BIERT 1962:48)

Eir sar Chasprot Riola fa rier in *La müdada* a tuot la radunanza cun seis votum vulgar (BIERT 1962:306-307). Douvra qua l'autur ün nom motivà o simplamaing il nom d'üna schlatta morta oura per evitar disgusts?

I nun es cler schi's po tour a Cla Rauet chi d'eira cunter l'automobil (BIERT 1979a:61) pel falegnam cun listess nom in *La müdada* chi vain cul vierchel dal vaschè per sar Balser Tach (BIERT 1962:253) e chi piglia eir il pled a la radunanza (1962:303). Quia para plü cha l'autur haja tschernü da maniera consciainta ün cunom rumantsch mort oura, quai chi's po constatar surtuot in *Quels da Patnaglia e'l prüim automobil* ed in *La müdada*, ingio cha divers noms da schlatta sun identics. Uschè as craja cha'ls persunagis toccan a la listessa famiglia. Dasper ils cunoms fingià manzunats vaina a Maschel Burtel Tach (BIERT 1979a:61), la famiglia Tach in *La müdada*, Uorschla Corf (1979a:58), Barbla e Jachen Corf (1962:5;7), Nutala Flach (1979a:58), Marina e Duri Flach cun Annina (1962:10,16), Chatrina Salmasch (1979a:59), il magister Andrea Salmasch (1962:122), Chasprot Claviglia (1979a:61), Curdin Claviglia (1962:98), Tumasch Falchet (1979a:64), Andrea Falchet (1962:216), a mima Chatrina da Porta (1979a:67) e sar Gudench da Porta (1962:267).

Conclusiun

La müdada surpiglia pelplü temas e motivs centrals dals raquints, cun uffants e giuvenils protagonists e tils integrescha in ün ambiaint cun divers da quels persunagis, uossa creschüts e plü vegls.

La coesiun da temas e motivs collia ils differentes protagonists ficziunals e suggerischa ün'istorgia unitaria davo las differentas istorgias.

Üna rait culs listess simbols per ün'o tschella tematica s-chaffischa implü ün connex tanter ils texts.

E per finir as repetan plüs motivs da l'oter muond eir in sömmis chi'ns transportan in ulteriuras sferas, tant ch'eir quist gener plü ester ans para dad esser attachà uschè culs texts realistics.

Sco ün mosaic as cumpuona dimena üna sort roman da svilup cun leger a Biert, plan a plan s'aggiundscha ün fragmoint a tschel ed üna quantità dad aspets sieuan.

Bibliografia

Litteratura primara

BIERT, CLA

1949 *Pangronds, Set raquints valladers*

1956 *Amuras, Istorgias da Cla Biert*, Chasa paterna nr. 71

1962 *La müdada*, Thusis, Ediziun da l'autur

1979a *Fain manü*, Samedan, Uniun dals Grischs, (1969¹)

1981 *Il descendent | Der Nachkomme*, Turich, Köln, Ex-Libris, Benziger

1993 *Las fluors dal desert*, Zernez, Ediziun da famiglia

Litteratura secundara

BADILATTI, VALERIA MARTINA

2008 «Mo chi es quella matta?» Analisa dal persunagi Karin in La müada da Cla Biert, in: *ASR* 121, 2008:63–84

BEELI, GIAN

2008 «L'oter muond». Siemis, paraulas e legendas en «La müada» da Cla Biert e lur influenzas junghianas, in: Ganzoni, A. / Riatsch, C., *Lectüras da «La müada» da Cla Biert*, Beiheft Nr. 11 zum Bündner Monatsblatt, Verein für Bündner Kulturforschung, 2008:53–98

BIERT, CLA

1971a *Quels chi van e quels chi stan | Quels chi vegnan e quels chi tuorman*, in: *Fögl Ladin*, 19-03-1971

1971b *Quels chi van e quels chi stan | Quels chi vegnan e quels chi tuorman*, in: *Fögl Ladin*, 14-05-1971

1972 *Intervista pel studio Vorarlberg, ils 17 december 1968*, in: *Novas Litteraras*, nr. 32, 1972:11–13

1979b *Il babau*, in: *Litteratura*, annada 2, nr. 2, 1979:109–116

CAMARTIN, ISO

1977 *Ungezähmtes Erleben, Zur Kurzprosa von Cla Biert*, in: *Raetoromanische Gegenwartsliteratur in Graubünden, Interpretationen, Interviews*, Disentis, Desertina, 1977:157–181 (1976)

PEER, ANDRI

1983 *Cla Biert – scriptur, trubadur, teatrist*, in: *Radioscola*, Annada 30, nr. 2, 1983:1–17

RIATSCH, CLÀ

1993 *Differentas metodos d'analisar in text litterar*, in: Deplazes, G., *Funtau-nas IV. Litteratura contemporana*, Cuir, Lia Rumantscha, 1993:221–235

2003 *Les choses qui pleurent et qui rient*, in: *Feuxcroisés*, nr. 5, 2003:133–139

2005 «Ina gustusa minestra»? In tschercha dad ingredienzas da La müada? da Cla Biert, in: *ASR* 118, 2005:57–91

Emischiuns al radio e in televisiun

CADRUVI, MARIA

1980 *Affons drovan praulas, Emissiun per carschi*, in: *Emischiun Radio rumantsch, Scuntrada rumantscha*, 27-09-1980

CADUFF, PAULINA

1972 *Üna charta da ma mamma*, in: *Emischiun Radio rumantsch, La dunna – Magasin litterar: Poets prelegian*

DENOTH, ERNST

1976 *Che mâ respundarà Cla Biert?*, in: *Emischiun Radio rumantsch, Per nus da 6 a 16*, 4-06-1976

1978 *Inscunter cun Cla Biert*, in: *Emischiun Televisiun rumantscha, Balcun tort*, 8-01-1978

